

UDC 94(5:470):327:2-674“1910”

RELIGIOUS CONFLICT IN THE EMIRATE OF BUKHARA IN 1910

Oleh Mashevskiy

DSc (History), Professor

Faculty of History

Taras Shevchenko National University of Kyiv

60, Volodymyrska St., Kyiv, 01601, Ukraine

olegmashev@ukr.net

Vitalii Liulka

PhD (History and Archaeology)

Faculty of History

Taras Shevchenko National University of Kyiv

60, Volodymyrska St., Kyiv, 01601, Ukraine

vitalii.liulka@knu.ua

ORCID: 0000-0003-3012-4939

In the article, for the first time in Ukrainian and foreign historiography, the causes, preconditions, course, and consequences of a religious conflict that resulted in a significant number of casualties in the Emirate of Bukhara in 1910 are comprehensively examined. This conflict occurred between the Muslim Sunni local majority and the Shiite minority, consisting of individuals of Iranian origin. Western historiography has insufficiently focused on the religious situation in this region, which was considered a Russian sphere of influence. Local publicists and historians came under the control of Russian censorship, which is why this sensitive topic remained taboo for almost a century. Of course, Russian imperial, Soviet, and contemporary historiography has viewed Russian expansion in the region as a factor ensuring stability and consistent development for the countries and peoples that came under Russian control.

The religious and ethnic situation on the eve of the conflict has been investigated in the article. Primarily, this concerns the formation of the Persian Shia minority and the increase of its influence within the state apparatus. The peculiarities of religious rituals within this religious faction in Islam were examined as well. Ultimately, they caused misunderstanding and non-acceptance among the Sunni population, which, as a result, triggered the unfolding of the conflict.

The authors paid special attention to the quite inadequate response of the local authorities to this event, which led to a massive conflict between the two religious denominations. This was due to the fact that high-ranking officials, who belonged to the Shiite minority, instead of conducting an objective investigation and resolving the incident at its onset, openly supported their co-religionists and even armed them.

Attention is also paid to the influence of foreign states on the events under consideration. The emphasis is placed on Russia's rather successful attempts to exploit these internal religious conflicts in Bukhara to enhance its influence and, ultimately, gain control over this once-powerful state. It is emphasized that Russia chose a method of resolving the conflicts between Sunnis and Persian Shiites through mass ethnic cleansing, which involved relocating the entire ethnic and religious community to Samarkand, a city that already belonged to the Russian Empire at that time.

Keywords: Emirate of Bukhara; international relations; religious conflicts; Russian expansion; Shiites; Sunnis

РЕЛІГІЙНИЙ КОНФЛІКТ У БУХАРСЬКОМУ ЕМІРАТІ 1910 р.

О. П. Машевський, В. А. Люлька

Вступ

Величезне значення для розвитку народів та держав Сходу має релігійний чинник, що необхідно враховувати при дослідженні їхньої історії науковцями. Історія міжконфесійних відносин в ісламському середовищі в українській науці висвітлена недостатньо. Особливо це актуально для вивчення історії Близького та Середнього Сходу, оскільки традиційно там релігія відіграє ключову роль. Аналізуючи релігійні конфлікти, що відбулися в минулому, ми маємо змогу ефективніше реагувати на можливість таких протистоянь у наш час. Одним з таких конфліктів, які потребують додаткового дослідження, є суніто-шіїтська різанина, яка відбулася в Бухарі в 1910 р.

Важливість цих подій також полягає у спробах їхнього використання сусідніми державами для посилення впливу чи навіть поступового підкорення інших країн та народів, як це й трапилося, зрештою, з колись могутньою Бухарою, поглинутою Російською імперією. Нині, у період російської агресії проти України, нашій державі важливо вивчати та використовувати історичний досвід виникнення, перебігу та врегулювання релігійних конфліктів, щоб не дати змоги традиційно агресивній Росії скористатися ними для внутрішньої дестабілізації та зовнішньої агресії.

Оскільки ця подія відбулася за десятиліття до того, як Бухарський емірат припинив своє існування, місцева традиція історичного аналізу погрому не встигла з'явитися. У російському експертному середовищі ситуація була іншою, цей міжконфесійний конфлікт збігся в часі з низкою гострих дискусій, які точилися в тогочасній суспільній думці. По-перше, розгорталася полеміка щодо статусу Бухарського емірату, чи він має зберігати незалежність де-юре, чи бути повністю інкорпорованим у Російську імперію. По-друге, прихильники соціалістичних ідей традиційно вбачали в будь-яких соціальних конфліктах кризи царизму. Після розпаду СРСР вищезгаданий погром почали більш прискіпливо досліджувати вчені з країн Центральної Азії і друкувати свої відповідні праці як власними мовами, так і російською. Для західної історіографії локальні конфлікти в регіоні Центральної Азії не були сферою ретельного аналізу. Англomовна наукова література базувалася на російськомовних джерелах. Єдиною науковою англomовною працею, що була сконцентрована суто на Бухарському конфлікті, стала стаття вченого з Узбекистану Валерія Германова “Shiite-Sunni conflict of 1910 in the Bukhara Khanate”, яка була надрукована у 2007 р. в італійському журналі “Oriente Moderno” [Germanov 2007, 117–140]. У цій статті переважно проаналізовано історію появи персів у Бухарі та зовнішньополітичні обставини конфлікту. Його релігійний аспект досліджено меншою мірою.

Релігійні та етнічні особливості населення Бухарського емірату й передумови конфлікту

Бухарський емірат – держава, що існувала з середини XVIII до початку XX ст. У 1750-х рр. у Бухарі ствердилася династія Мангітів. Оскільки її представники не належали до роду Чингізидів і, відповідно до традиції народів Центральної Азії та Великого Степу, не мали права на титул хана, то титулювали себе емірами, а державу – еміратом [Manz 2018, 10]. З 1868 р. емірат потрапив у васальну залежність від Російської імперії, втрачаючи частину своїх територій. Найчисленнішими етносами, що населяли Бухарський емірат на початок XX ст., були узбеки (50,1 %), таджикки (31,5 %) та туркмени (10 %) [Тухтаметов 1977, 18]. Всі ці етноси сповідували тоді та сповідують зараз сунітський іслам. Релігія в Бухарському еміраті відігравала значну роль, були помітні елементи теократичної держави. Одним з титулів бухарського еміра був “амір аль-мумінін”, тобто “правитель вірян” [Сухарева 1966, 160].

Для згаданого регіону характерне поширення містичного напрямку всередині сунітського ісламу, а саме суфізму. У Центральній Азії діяла низка суфійських орденів, з яких американський дослідник Сват Соучек зазначав чотири найвпливовіших: Кадирія, Ясавія, Кубравія та Накшбандія [Soucek 2000, 38]. У Бухарському еміраті найвпливовішим був орден Накшбандія. Засновник ордену Мухаммад Бахаддін Накшбанді народився і все життя мешкав у Бухарі, похований у мавзолеї, розташованому поруч із містом. Популярність суфізму була пов'язана з елементами “народного ісламу”, тобто прилаштовування місцевих вірувань до мусульманської обрядовості. Щоправда, у ХІХ ст. позиції суфізму поступово слабнули, і на початок ХХ ст. його вплив став порівняно незначним [Сухарева 1960, 57].

Бухара була одним із центрів здобуття релігійної освіти на тогочасному Близькому Сході та в Центральній Азії. Данський офіцер і мандрівник Оле Олуфсен у своїй праці, присвяченій Бухарському емірату, зазначав, що місцева еліта витратила значні кошти на функціонування релігійних закладів, що могло сягати половини їхнього прибутку [Olufsen 1911, 385]. Заклади мали назву “медресе”, їхні студенти називалися “муллобачі”. На навчання в Бухару приїздили не лише мешканці Центральної Азії. Американський дослідник Аллен Франк у своїх працях описав приклади, коли в окремих родин поволзьких татар і башкир була традиція відправляти своїх дітей саме туди на навчання. Освіта в Бухарі вважалася привілеєм для молодих юнаків з регіону Поволжя [Frank 2012, 97]. Медресе були сунітськими, водночас певний ухил до суфізму в них усе ще зберігався.

Поміж етнічних меншин, що мешкали в еміраті, були представники інших конфесій та навіть релігій. У контексті нашого дослідження важливе існування в Бухарі громади персів-шиїтів, саме їхній конфлікт із сунітською більшістю переріс у сумнозвісну різанину.

Перше масове переселення персів-шиїтів в околиці Бухари відбулося з м. Мерв (поруч із теперішнім м. Мари, Туркменістан) на початку ХVІ ст. і мало насильницький характер, проте переселенці зберегли статус особисто вільних осіб. Ці події зафіксувалися в назві шиїтів Бухари, які до різанини 1910 р. називали себе “мерві” чи “ірані”, а після тих подій перевагу віддавали етноніму “фарс” [Сухарева 1958, 83]. Надалі шиїти переїздили з Герата, Мешхеда та інших міст Хорасану та Ірану. Поступово набувала поширення практика походів в Іран за рабами, і саме в цьому статусі перси потрапили до Бухари. Щоб обґрунтувати такі походи, утверджувалася думка, що шиїти не мусульмани, і в такий спосіб легалізувалася боротьба з ними. Під час правління в Бухарі Абдулли-хана (1583–1598 рр.) відбувся масштабний військовий похід на територію вже згаданих Мешхеда та Герата. У результаті значна кількість шиїтського населення була захоплена в рабство та вивезена до Бухари [Тохтиєв 2012, 125]. Додатково проілюструвати сприйняття частиною бухарського населення персів як потенційних рабів можна практикою, коли місцевих мешканців, які, будучи сунітами, потрапили в рабство, змушували вивчити кілька фраз перською мовою, як-от “ми з Ірану чи Хорасану” [Исмаилова 1973].

Проте неправильно було б думати, що місцеве сунітське населення суто негативно ставилося до шиїтів. За час, поки ці громади жили поруч, виникали також і дружні стосунки між окремими їхніми представниками. У міжконфесійних відносинах простежувалися окремі елементи синкретизму. Зокрема, суфійський богослов Суфі Аллаг Яр, повчаючи, як правильно виконувати обов'язковий для мусульман обряд хаджу, рекомендував після відвідання Медини поїхати до Кербели (суч. Ірак) і там відвідати могилу онука пророка Мухаммада Хусейна [Джумаєв 2010, 119].

Етнографічні джерела вказують на певне зростання впливу шиїзму на місцеві релігійні практики. Зафіксовано свідчення, що окремі сунітські громади також дотримувалися трауру під час проведення ритуалу шахсей-вахсей, хоча і не в такій радикальній формі, як це властиво шиїтам [Сухарева 1958, 27]. У контексті нашого

дослідження згадка про шахсей-вахсей особливо актуальна, оскільки саме його проведення стало приводом для різанини 1910 р., тому варто докладніше розглянути специфіку проведення шахсей-вахсею та його значення для шиїтів. Здійснюється цей ритуал у день Ашури, це 10 число місяця мухаррама (тобто першого місяця за арабським місячним календарем). Цей день відзначають усі мусульмани. Для сунітів це день дотримання посту, як рекомендується Суною. Для шиїтів же 10 мухаррама – це день трауру за загиблим під м. Кербелою Хусейном. Під час трауру відбувається процес самобичування, коли шиїти символічно б'ють себе. Водночас інколи обряд набуває екзальтованої форми, тоді удари відбуваються батогами чи шаблями. Отже, шиїти цілеспрямовано заподіюють собі ушкодження. В іраномовному середовищі це супроводжується вигуками “шах Хусейн, вах Хусейн”, що перекладається з фарсі як “цар Хусейн, о Хусейн”. За це в нешиїтському оточенні все дійство дістало назву “шахсей-вахсей” [Седанкіна 2018, 562]. Для Бухари було характерно, що заходи із самобичуванням проходили лише в районах міста, де більшість мешканців становили шиїти.

Вже з XIX ст. починають траплятися випадки, коли колишні раби іранського походження долучалися до керівної верхівки в Бухарському еміраті. Як вважає таджицький історик М. М. Халіфаєв, причиною цього була гостра боротьба за вплив між різними колами сунітської більшості. У зв'язку з цим еміри Хайдар (1800–1826) та Насрулла (1826–1860) призначали шиїтів на посади чиновників, оскільки на той час здавалося, що вони належать до тієї частини суспільства, яка не матиме політичних амбіцій [Халіфаєв 2020, 22]. Цей процес зафіксований у низці джерел. Зокрема, у документі, що має назву “Оригінал бухарського трактату про чини та звання” і датується першою половиною XIX ст., згадано низку назв посад, що властиві суто шиїтам, тоді як суніти ці посади називають інакше [Вильданова 1970, 44].

Зростання впливу шиїтів у Бухарському еміраті пов'язане з ім'ям Мулли-Мехмеда-бія. Він родом з м. Карай, що поруч із Мешхедом. У юному віці був захоплений у рабство і проданий у Бухарі 1820 р. Бувши у власності спадкоємця бухарського престолу Музаффар, Мулла-Мехмед-бій виявив себе з кращого боку і почав поступово зміцнювати свої позиції, обіймаючи різні високі посади в еміраті. У 1870 р. вже емір Музаффар призначив його на посаду кушбегі, що в Бухарському еміраті є аналогом османської посади великого візира. Не втратив він посади, коли в 1885 р. еміром став син Музаффара Сеїд Абдулахад-хан. Мулла-Мехмед-бій домігся, щоб його сина Мухаммада-Шеріфа-деван-бегі було призначено на посаду головного бухарського закятчі, тобто відповідального за збір податків. Це було очевидне зловживання владою [Почекаєв 2017, 26]. Такий вчинок демонструє рівень впливу Мулли-Мехмеда-бія на еміра.

Планувалося, що після смерті батька саме Мухаммад-Шеріф-деван-бегі мав дістати посаду кушбегі. Але 21 березня 1888 р. під час спроби опису майна в одного з колишніх бухарських чиновників його смертельно поранили. Вбивця, скоюючи злочин, кричав: “Собака, шиїт, зрадник!” [П. П. Ш. 1892, 473]. Тобто для злочинця релігійний фактор був важливим аргументом для обґрунтування вбивства.

Мулла-Мехмед-бій ненадовго пережив свого сина, сумна звістка вплинула на його здоров'я. Він помер 10 листопада 1889 р. у віці 80 років. Ці події спричинили швидке кар'єрне зростання сина Мухаммада-Шеріфа-деван-бегі – Астанакула-бегі. Відразу після смерті батька він дістав посаду закятчі. У 1889 р., після смерті діда, не полишаючи попередньої посади, Астанакул-бегі додатково став кушбегі [Холикова 2016, 31]. Отже, він стає однією з найвпливовіших осіб у Бухарському еміраті. У період, коли емір особисто не перебував у Бухарі, влада концентрувалася в руках кушбегі. Саме з іменем Астанакула-бегі пов'язані події 1910 р.

До цієї історичної персони в науковій та публіцистичній літературі неоднозначне ставлення. Зокрема, в анонімній статті, що вийшла в “Историческом вестнике”

за 1898 р., поміж інших позитивних рис зазначено його гострий розум [П. П. Ш. 1892, 472]. Завідувачка кафедри історії Узбекистану Ташкентського державного технічного університету Р. Е. Холікова, базуючись на свідченнях родичів Астанакула-бегі, зображає його як прогресивного державного діяча, політику якого абсолютно не сприймали сунітські фундаменталісти, і саме вони були його основними опонентами [Холикова 2016, 32]. Тогочасний російський чиновник Є. К. Михайловський у своїй доповідній записці на ім'я військового міністра Російської імперії В. А. Сухомлинова зазначав, що Астанакул-бегі своєю проросійською політикою забезпечив мирне існування Бухарського емірату, що сприяло загальному розвитку країни [Туркестан в имперской политике России... 2016, 69].

Зовсім іншу картину висвітлював свідок тих подій публіцист Г. Цвіллінг. За його словами, Астанакул-бегі, користуючись своїм становищем, почав залучати до управління Бухарським еміратом чиновників з Персії, які значно посилили експлуатацію місцевого сунітського населення. Як зазначав Г. Цвіллінг, залишали Персію вони бідняками, а через незначний проміжок часу вже поверталися багачами [Цвиллинг 1910а, 83]. Податок на землю "херадж" у цей час становив 60 % з урожаю зерна чи бавовни, з яких 40 % йшло до державної скарбниці, а 20 % – на користь чиновників [Цвиллинг 1910а, 84]. Кабальне становище селян призвело до того, що окремі села знелюдніли. Г. Цвіллінг стверджував про значну антипатію мешканців Бухарського емірату до Астанакула-бегі, яка мала соціальну основу, але виражалася релігійним антагонізмом.

Про важке становище сільського і міського населення Бухарського емірату згадує генерал-губернатор Туркестанського краю О. В. Самсонов [Туркестан в имперской политике России... 2016, 57]. Ця думка висвітлена в межах дискусії з Міністерством закордонних справ Російської імперії щодо кривавих подій у Бухарі 1910 р. Цікаво, що про важке соціальне становище підданих бухарського еміра та особисту відповідальність за це Астанакула-бегі писали російські діячі, які були прихильниками повного поглинання Російською імперією Бухари.

Масова різанина в Бухарі 1910 р.

Приводом для різанини в Бухарі 1910 р. стало проведення шахсей-вахсею під час відзначення Ашури. До 1910 р. шахсей-вахсей проводився суто в шиїтських районах Бухари у прихованій формі. Саме під час правління Астанакула-бегі його почали проводити публічно і в тих районах, де також мешкало сунітське населення [Цвиллинг 1910а, 87]. Коли процесія проходила по району зі значною кількістю медресе, студенти цих медресе почали висміювати спосіб, у який проводився шахсей-вахсей. Це викликало обурення в шиїтів, і вони палицями, якими до того били себе, займаючись самобичуванням, почали бити своїх кривдників. У результаті один студент сунітської медресе був убитий. Причиною вищезгаданого висміювання була малообізнаність муллобачі-сунітів з релігійними практиками шиїтів. Г. Цвіллінг стверджує, що вбитий студент походив з території колишнього Кокандського ханства [Цвиллинг 1910а, 88]. Там справді є регіони, де шиїтів немає, і конкретно цей муллобачі міг не знати про шиїтські релігійні практики. Проте не один він брав участь у висміюванні, там були інші студенти, що могли його зупинити. Найімовірніше, відбулася свідомо провокація, щоб показати власний антагонізм до шиїзму.

Після згаданої бійки, оскільки еміра тоді в місті не було, Астанакула-бегі відвідала делегація сунітів, які вимагали покарання для шиїтів, причетних до вбивства. Він відмовився це зробити і навіть на певний час затримав осіб, що прийшли з вимогою. Про це швидко дізналося сунітське населення Бухари, яке зорганізувалося, щоб вдатися до самосуду. У цей час Астанакул-бегі надіслав до шиїтських районів міста зброю, щоб його єдиновірці змогли себе захистити. Частина цієї зброї було перехоплено повсталими сунітами [Цвиллинг 1910а, 88]. З цього моменту в очах

повсталих сунітів Астанакул-бегі втратив легітимність, і вже пропозиції розв'язати питання мирно, що йшли від його чиновників, не могли мати результату.

Шіїти давно зрозуміли, що можливий варіант міжетнічної конфронтації, тому показали кращу підготовку, а зброя, яка надійшла від Астанакула-бегі, дала їм змогу ефективно боронити свої райони. Хоча кількісна перевага була на боці сунітів, проте їхні дії мали більш хаотичний характер, тому й жертвами різанини ставали переважно вони. Г. Цвіллінг зазначав, що важко назвати точно кількість загиблих, оскільки трупи вже після подій цілеспрямовано приховували, але самі учасники подій сунітського віросповідання стверджували, що за одну добу було вбито понад тисячу їхніх єдиновірців [Цвиллінг 1910а, 90].

Наступного дня про ситуацію в Бухарі дізналися мешканці сусідніх населених пунктів, які почали збиратися в групи і йти до столиці емірату, щоб підтримати сунітів. Проте на підступах до міста їх затримали бухарські війська, переважно шіїтського віросповідання, які очолював перс Саїд Алі. Близько 250 сунітів все ж потрапили до міста, але їх вже очікували озброєні шіїти, які всіх їх убили [Тухтаметов 1977, 38].

Оскільки ситуація вже повністю вийшла з-під контролю і починала переростати в загальнодержавну катастрофу, Астанакул-бегі звернувся по допомогу до Російської імперії. Внаслідок цього до Бухари зайшло російське військо на чолі з начальником штабу першого Туркестанського армійського корпусу генерал-майором Г. Г. Лілієнталем, щоб “навести порядок”. Він зібрав у бухарській фортеці представників сунітського духовенства, які пояснили причини незадоволення і запропонували свої підходи до врегулювання конфлікту [Цвиллінг 1910b, 120]. Після його запевнень, що російська сторона підтримує досягнення компромісу, вони почали переконувати натовпи сунітів розійтися. Цей заклик досягнув мети, і погроми в місті припинилися. Г. Цвіллінг резонно зазначав, що якби відразу була спроба поспілкуватися з повсталими, то, можливо, і такої кількості жертв не було б.

Коли в Бухару прибув емір, ген. Г. Г. Лілієнталь переконав його позбавити високіх посад представників шіїтів Астанакула-бегі та Саїда Алі. Потім відбулася зустріч сунітського та шіїтського духовенства, які в присутності генерала потиснули один одному руки, – цей момент вважається закінченням гострої стадії конфлікту.

Наслідки конфлікту та його оцінки сучасниками і дослідниками тих подій

Наслідком подій у Бухарі стало переселення всіх місцевих персів-шіїтів до Самарканду, на території, які на той час входили до Туркестанського краю, тобто безпосередньо контролювалися Російською імперією. Їхні нащадки мешкають там і нині [Тохтиєв 2012, 126]. Того ж року, у листопаді помер Сеїд Абдулахад-хан, новим еміром став Сеїд Алім-хан, за наказом якого Астанакул-бегі був ув'язнений. Згаданий уже російський чиновник Є. Михайловський наполягав на його звільненні, оскільки вважав Астанакула-бегі проросійським діячем, ув'язнення якого може погано позначитися на російській пропагандистській роботі [Туркестан в імперській політике России... 2016, 72].

Існують кілька підходів щодо того, кому був вигідний цей конфлікт, та щодо впливу іноземних держав на початок та перебіг бухарської різанини. У російських джерелах стверджується про турецький вплив на ці події. Є. Михайловський зазначав, що партія “Єднання і прогрес” проводила активну ідеологічну роботу із сунітськими імамами та муллобачі [Туркестан в імперській політике России... 2016, 71]. Про це ж писав і Г. Цвіллінг. За його словами, емісари молодотурків відвідували Бухарський емірат і розповідали бухарцям, наскільки позитивно позначилися для турецького та перського народів конституційні зміни, що відбувалися в тих державах, як порівняти з Бухарою. Відсталість Бухари пояснювалася російським впливом

[Цвиллинг 1910а, 86]. Щодо сучасних дослідників, то цікаву гіпотезу висловив М. М. Халіфаєв, а саме що це агенти ташкентського генерал-губернатора підбурювали до конфлікту, щоб виникли підстави для вводу військ та повного включення Бухарського емірату до Російської імперії [Халіфаєв 2020, 21]. Цей підхід повністю дисонує з думкою, яку висловив американський історик Сеймур Беккер, що головне значення повстання полягало в повній поразці російської політики в еміраті, відповідно, Петербургу ці події були невігідні [Becker 2004, 173]. Варто звернути увагу на позицію вищезгаданого Валерія Германова, який у своїй статті стверджує, що організацією повстання займалися агенти Османської імперії, метою яких було послабити становище росіян у Бухарському еміраті [Germanov 2007, 124]. Водночас він переконливо ілюструє протилежні наслідки – що саме повстання стало приводом для введення російських військ, що суттєво посилювало вплив Російської імперії [Germanov 2007, 136]. Варто також зазначити, що не можна недооцінювати соціально-релігійний контекст у Бухарському еміраті, внаслідок якого значну роль у розгортанні повстання відіграли внутрішні чинники.

Висновки

За підсумками проведеного дослідження можна дійти висновку, що релігійний чинник мав надзвичайно важливе, часом визначальне значення для історії Бухарського емірату. На прикладі цієї країни ми переконалися, що здатність держави самотужки запобігати чи врегульовувати релігійні конфлікти є запорукою успішного стабільного розвитку та невтручання в ці процеси сусідніх держав. У Бухарі до релігійних суперечностей додався ще й етнічний чинник, адже представники шийтської меншості були ще й персами за походженням. Початок релігійного конфлікту 1910 р., який можна розглядати більше як непорозуміння, досить швидко розгорнувся в масову різанину. Адже влада замість того, щоб провести незаангажоване розслідування, вочевидь зайняла сторону персів-шиїтів, оскільки їхні представники обіймали важливі адміністративні та військові посади, що викликало повстання сунітської більшості, задля придушення якого було запрошено російські війська. Скориставшись цим, Росія ще більше посилювала вплив на Бухару, що, зрештою, згодом зумовило остаточну втрату її державності. Задля вирішення суперечностей між сунітською більшістю та персами-шиїтами в Бухарі Росія здійснила переселення всієї цієї етнічної та релігійної меншини до Самарканда, який уже на той час був частиною Російської імперії, тобто зробила масову етнічну чистку.

Досить перспективними напрямками окремого ґрунтовного дослідження є вплив іноземних держав, передусім Османської імперії та Росії, на релігійну й загалом внутрішню політику Бухарського емірату напередодні подій 1910 р. як одна з передумов розгортання цього конфлікту. Адже кожна з цих впливових у Центральній Азії потуг мала свої політичні цілі та інтереси в регіоні й, отже, використовувала будь-які можливості для проникнення та розширення присутності, що також окреслювалось у пропонованій статті.

ЛІТЕРАТУРА

Вильданова А. Б. Подлинник бухарского трактата о чинах и званиях // **Письменные памятники Востока. Историко-филологические исследования. Ежегодник 1968.** Москва, 1970.

Джумаев А. Б. Традиция ашуру у иранцев Бухары: источники и историко-культурный контекст // **PaxIslamica**, 2010, № 2.

Исмаилова С. К. Документы о рабстве в Бухарском ханстве в XIX – начале XX в. // **Известия Академии наук Таджикской ССР. Отделение общественных наук**, 1973, № 2 (72). URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/1820-1840/Dok_rabstvo_buch_chanstvo/text.htm (дата звернення: 24.10.2021).

П. П. Ш. Недавняя трагедия в Бухаре // **Исторический вестник**, 1892, № 5.

Почекаев Р. Ю. Политико-правовые реалии Бухары в период установления российского протектората // **Восточный архив**, 2017, № 1 (35).

Седанкина Т. Е. Шиитские ритуальные практики в теолого-психологическом контексте (на примере ритуала шахсей-вахсей) // **Minbar. Islamic Studies**, 2018, № 12 (2). DOI: 10.31162/2618-9569-2019-12-2-559-570

Сухарева О. А. **К истории городов Бухарского ханства (историко-этнографические очерки)**. Ташкент, 1958.

Сухарева О. А. **Ислам в Узбекистане**. Ташкент, 1960.

Сухарева О. А. **Бухара конца XIX – начала XX веков**. Москва, 1966.

Тохтиев Ш. П. Краткая история самаркандских и бухарских “Ирани” // **Вестник Челябинского государственного университета**, 2012, № 33 (287).

Туркестан в имперской политике России: Монография в документах / Отв. ред. Абашин С. Н. Москва, 2016.

Тухтаматов Т. Г. **Россия и Бухарский эмират в начале XX века**. Душанбе, 1977.

Халифаев М. М. Религиозный конфликт 1910 г. в Бухаре и его отражение в “Таърихи ноф’и” Мухаммадали Балджувани // **Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Гуманитарные науки**, 2020, № 3 (64).

Холикова Р. Э. К генеалогии Астанакула кошбеги – премьер-министра Бухарского эмирата (1888–1910 гг.) (со слов его родственников) // **Проблемы современной науки и образования**, 2016, № 20 (62).

Цвиллинг Г. Бухарская смута // **Средняя Азия**, 1910a, № 2.

Цвиллинг Г. Бухарская смута // **Средняя Азия**, 1910b, № 3.

Becker S. **Russia’s Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865–1924**. London – New York, 2004.

Frank A. J. **Bukhara and the Muslims of Russia: Sufism, Education, and the Paradox of Islamic Prestige**. Leiden – Boston, 2012.

Germanov V. A. Shiite-Sunni Conflict of 1910 in the Bukhara Khanate // **Oriente Moderno**. Vol. 87, No. 1. 2007.

Manz B. **Central Asia in Historical Perspective**. New York, 2018. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429501784>

Olufsen O. **The Emir of Bukhara and His Country**. London, 1911.

Soucek S. **A History of Inner Asia**. Cambridge, 2000. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511991523>

REFERENCES

Vil’danova A. B. (1970), “Podlinnik bukharskogo traktata o chinakh i zvaniyakh”, in *Pis’mennyye pamyatniki Vostoka. Istoriko-filologicheskiye issledovaniya. Ezhegodnik 1968*, Nauka, Moscow, pp. 40–67. (In Russian).

Dzhumayev A. B. (2010), “Traditsiya ashuro u irantsev Bukhary: istochniki i istoriko-kul’turnyy kontekst”, *PaxIslamica*, No. 2, pp. 114–136. (In Russian).

Ismailova S. K. (1973), “Dokumenty o rabstve v Bukharskom khanstve v XIX – nachale XX v.”, *Izvestiya Akademii nauk Tadzhikskoy SSR. Otdeleniye obshchestvennykh nauk*, No. 2 (72), available at: www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/1820-1840/Dok_rabstvo_buch_chanstvo/text.htm (accessed October 24, 2021). (In Russian).

P. P. Sh. (1892), “Nedavnyaya tragediya v Bukhare”, *Istoricheskiy vestnik*, No. 5, pp. 466–475.

Pochekayev R. Yu. (2017), “Politiko-pravovyye realii Bukhary v period ustanovleniya rossiyskogo protektorata”, *Vostochnyy arkhiv*, No. 1 (35), pp. 21–30. (In Russian).

Sedankina T. E. (2018), “Shiitskiye ritual’nyye praktiki v teologo-psikhologicheskom kontekste (na primere rituala shakhsey-vakhsey)”, *Minbar. Islamic Studies*, No. 12 (2), pp. 559–570. (In Russian). DOI: 10.31162/2618-9569-2019-12-2-559-570

Sukhareva O. A. (1958), *K istorii gorodov Bukharskogo khanstva (istoriko-etnograficheskiye ocherki)*, Izdatel’stvo AN Uz.SSR, Tashkent. (In Russian).

Sukhareva O. A. (1960), *Islam v Uzbekistane*, Izdatel’stvo AN Uz.SSR, Tashkent. (In Russian).

Sukhareva O. A. (1966), *Bukhara kontsa XIX – nachala XX vekov*, Nauka, Moscow. (In Russian).

- Tokhtiyev Sh. R. (2012), "Kratkaya istoriya samarkandskikh i bukharskikh 'Irani'", *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta*, No. 33 (287), pp. 124–129. (In Russian).
- Turkestan v imperskoj politike Rossii: Monografiya v dokumentakh* (2016), S. N. Abashin (ed.), Izdatel'stvo "Kuchkovo pole", Moscow. (In Russian).
- Tukhtametov T. G. (1977), *Rossiya i Bukharskiy emirat v nachale XX veka*, Irfon, Dushanbe. (In Russian).
- Khalifayev M. M. (2020), "Religioznyy konflikt 1910 g. v Bukhare i ego otrazheniye v 'Ta'rikhi nof'i' Mukhammadali Baldzhuvani", *Uchenyye zapiski Khudzhandskogo gosudarstvennogo universiteta im. akademika B. Gafurova. Gumanitarnyye nauki*, No. 3 (64), pp. 20–26. (In Russian).
- Kholikova R. E. (2016), "K genealogii Astanakula koshbegi – prem'yer-ministra Bukharskogo emirata (1888–1910 gg.) (so slov ego rodstvennikov)", *Problemy sovremennoy nauki i obrazovaniya*, No. 20 (62), pp. 30–34. (In Russian).
- Tsvilling G. (1910a), "Bukharskaya smuta", *Srednyaya Aziya*, No. 2, pp. 79–90. (In Russian).
- Tsvilling G. (1910b), "Bukharskaya smuta", *Srednyaya Aziya*, No. 3, pp. 115–132. (In Russian).
- Germanov V. A. (2007), "Shiite-Sunite Conflict of 1910 in the Bukhara Khanate", *Oriente Moderno*, Vol. 87, No. 1, pp. 117–140.
- Becker S. (2004), *Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865–1924*, Routledge, London and New York.
- Frank A. J. (2012), *Bukhara and the Muslims of Russia: Sufism, Education, and the Paradox of Islamic Prestige*, Brill, Leiden and Boston.
- Manz B. (2018), *Central Asia in Historical Perspective*, Routledge, New York. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429501784>
- Olufsen O. (1911), *The Emir of Bukhara and His Country*, Nordisk forlag, London.
- Soucek S. (2000), *A History of Inner Asia*, Cambridge University Press, Cambridge. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511991523>

О. П. Машевський, В. А. Люлька

Релігійний конфлікт у Бухарському еміраті 1910 р.

У статті вперше в українській та зарубіжній історіографії цілісно та всебічно досліджено причини та передумови, перебіг та наслідки релігійного конфлікту зі значною кількістю жертв у Бухарському еміраті в 1910 р. між мусульманською сунітською місцевою більшістю та шіїтською меншістю, яка складалася з вихідців з Ірану. Західна історіографія недовідомо приділяла увагу релігійній ситуації в цьому регіоні, який розглядався як російська сфера впливу. Місцеві публіцисти та історики опинилися під контролем російської цензури, а отже, ця дуже чутлива тема була табуована на майже століття. Російська імперська, радянська та сучасна історіографія, звичайно, розглядали російську експансію в регіоні як чинник, що забезпечує стабільність і сталий розвиток країн та народів, які опинилися під російським контролем.

З'ясовано релігійну та етнічну ситуацію напередодні конфлікту, передусім формування цієї перської шіїтської меншості, зростання її впливу в державному апараті. Розглянуто також особливості релігійних обрядів цієї течії в ісламі, які, зрештою, викликали нерозуміння та несприйняття сунітським населенням, що й зумовило розгортання конфлікту. Особливу увагу автори приділили не досить вдалій реакції місцевої влади на цю подію, що спричинило масову різанину між обома конфесіями. Адаже високопосадовці, які були вихідцями із шіїтської меншості, замість об'єктивного розслідування та врегулювання інциденту на самому його початку відверто підтримали своїх одновірців, ба більше, їх ще й озброїли.

Звернено увагу на вплив іноземних держав на розглянуті події, особливо досить вдалі спроби Росії скористатися цими внутрішніми релігійними суперечностями в Бухарі для посилення свого впливу, а зрештою, і контролю над цією колись могутньою державою. Акцентовано, що способом вирішення суперечностей між сунітами та персами-шіїтами Росія обрала масову етнічну чистку, тобто переселення всієї цієї етнічної та релігійної спільноти до Самарканда, який уже на той час безпосередньо належав до Російської імперії.

Ключові слова: Бухарський емірат; міжнародні відносини; релігійні конфлікти; російська експансія; суніти; шіїти

Стаття надійшла до редакції 6.09.2023